



## Exquisite and Old Versions of Tazkerat al-Sho'ara in the Central Library of the University of Tehran (Dolatshah Samarkandi, written on 7 Rajab 893 AH)

Tahereh Bozorgzadeh✉

Expert of Manuscriptology and Restoration of Manuscripts, Central Library and Documentation Center, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: [tbozorgzadeh@yahoo.com](mailto:tbozorgzadeh@yahoo.com)

### Article Info

#### Article type:

Research Article

#### Article history:

Received 18 April 2022

Received in revised form 12

October 2022

Accepted 13 November 2022

Published online 13 November  
2022

#### Keywords:

Manuscript, Poetry Note,  
Writing, Completion,  
Dolatshah Samarkandi

### ABSTRACT

**Background and purpose:** Tadzkirah Al-Sho'ara is a general biographical memoir written in the biography of poets and writers of Iranian and Arab. There are many manuscripts of this book in Iran and the world, but the two manuscripts of the National Library and the manuscripts of the Library of Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad have the same date of the author. Experts believe the Mashhad version is the author's script. However, it seems the 15039 version of the National Library is the oldest because its script is graceful Nastaliq. Until now, there have been various but few studies on Tazkira Al-Shaara. These studies are only one correction and a few short articles that the famous versions have not introduced. A copy of this book dated 7 Rajab 893 AH is available in the Central Library of the University of Tehran. This article aims to introduce this exquisite and old version and compare it with some other versions of Tadzkira in the same library. The edition 2468 of the Central Library of the University of Tehran was introduced for the first time and it is very important in terms of a research codicology because it is close to the time of its composition.

**Materials and methods:** The study was based on a qualitative review and analysis of the writing and language of the Tazkira al-Sha'ar version with a library method.

**Findings:** This article introduces and examines the linguistic structure, vocabulary, and writing style in the 2468 edition. The script of the manuscript and drawing of letters and words has been written in the 9th century. The copy is complete and has no gaps and the authenticity and trustworthiness of the text have been preserved based on the oldest available text. It is a vocalized version and language acquisition is very low in this version. Dolatshah has defined and divided the poets based on their lifetime in the Tazkira. He has introduced some limited poets and some have been described in detail.

**Conclusion:** The text of the version is written almost identically. The drawing of letters and words throughout a copy is fixed and matured. The writing and content of this manuscript are very similar to the oldest version, which is probably the author's handwriting.

**Cite this article:** Bozorgzadeh, T. (2022). Exquisite and old versions of Tazkerat al-Sho'ara in the Central Library of the University of Tehran (Dolatshah Samarkandi, written on 7 Rajab 893 AH). *Academic Librarianship and Information Research*, 56(2), 75-87. DOI: <http://doi.org/10.22059/jlib.2022.341801.1606>



## نسخه نفیس و قدیمی از تذکره الشعرا در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

## (دولت‌شاه سمرقندی، کتابت ۷ رجب ۸۹۳ق)

طاهره بزرگ‌زاده✉

کارشناس نسخه شناسی و مرمت نسخ خطی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: [tbozorgzadeh@yahoo.com](mailto:tbozorgzadeh@yahoo.com)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۷/۲۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۲	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۸/۲۲	
<b>کلیدواژه‌ها:</b>	
نسخه خطی، تذکره الشعرا، کتابت، انجامه، دولت‌شاه سمرقندی.	<b>سابقه و هدف:</b> تذکره الشعرا، تذکره‌ای عمومی است که در شرح حال شاعران ایرانی و عرب نوشته شده است. نسخ زیادی از این کتاب در ایران و جهان وجود دارد که از نظر کارشناسان نسخه مشهد کتابت مؤلف است؛ اما با توجه به پختگی خط نستعلیق آن به نظر می‌رسد که نسخه شماره ۱۵۰۳۹ کتابخانه ملی قدمت بیشتری دارد. پژوهش‌های کمی که شاید بتوان گفت تنها یک تصحیح و چند مقاله مختصر درباره تذکره الشعرا انجام شده است. یک نسخه از تذکره به کتابت ۷ رجب ۸۹۳ ه.ق. در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. مقاله حاضر، این نسخه قدیمی را معرفی کرده و با تعدادی از نسخ دیگر همین کتابخانه مقایسه کوتاهی انجام می‌دهد.
	<b>مواد و روش‌ها:</b> مطالعه حاضر بر اساس بررسی کیفی و تحلیل نگارش و زبان نسخه تذکره الشعراست که با روش کتابخانه‌ای صورت گرفته است.
	<b>یافته‌ها:</b> این مقاله ساختار زبانی، واژگان و شیوه کتابت در نسخه ۲۴۶۸ را معرفی و بررسی می‌کند. کتابت نسخه رسم حروف و کلمه در قرن ۹ را نشان می‌دهد. نسخه بدون افتادگی و نیمه مشکول بوده و اصالت و امانت متن بر اساس قدیمی‌ترین متن موجود حفظ شده و احتمال تصرف زبانی در این نسخه بسیار کم است. دولت‌شاه در تذکره شاعران را براساس دوران زندگی آنها تقسیم‌بندی کرده است. در شرح حال بعضی از آنها به توصیف مختصری بسنده کرده و بعضی را مفصل شرح داده است.
	<b>نتیجه‌گیری:</b> متن نسخه تقریباً یکدست و رسم حروف و کلمات در طول یک نسخه ثابت و به پختگی رسیده است. نگارش و محتوای متن به قدیمی‌ترین نسخه موجود که احتمالاً خط مؤلف است بسیار نزدیک است.

استناد: بزرگ‌زاده، طاهره (۱۴۰۱). نسخه نفیس و قدیمی از تذکره الشعرا در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (دولت‌شاه سمرقندی، کتابت ۷ رجب ۸۹۳ق). *تحقیقات کتابداری*

و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، ۵۶ (۲)، ۸۷-۷۵.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jlib.2022.341801.1606>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد.

## مقدمه

دولتشاه در اندیشه کاری تازه و نو، دست به تألیف تذکره‌ای زده است که به توصیف و شرح حال شاعران پیش از خود پرداخته است. او بدون آگاهی از تألیفات پیشین، حسب حال عمومی نوشته است که بعدها مرجع استنادهای تاریخی فراوانی شده است. نسخه‌های زیادی از این کتاب در ایران و جهان موجود است. تذکره‌الشعراء پس از دو چاپ در بمبئی، توسط ادوارد براون در سال ۱۹۱۸م، تصحیح و در لیدن چاپ شد و از دیرباز تاکنون این چاپ مورد مراجعه پژوهشگران بوده است. فاطمه علاقه آخرین کسی است که تذکره‌الشعراء را در سال ۱۳۸۵ش، با مقابله ده نسخه خطی و دو چاپ سنگی تصحیح کرد و تنها به ضبط اختلافات هفت نسخه‌بدل از آن ده نسخه خطی پرداخت. این تصحیح در حال حاضر، جدیدترین چاپی است که در اختیار مخاطبان قرار دارد. گروهی از پژوهشگران چاپ تصحیح ادوارد براون را اصح می‌دانند.

همچنین نقد و بررسی‌های گوناگونی بر تذکره وارد شده است که مقدمه و تصحیح نسخ و دانشنامه جهان اسلام از جمله این متون می‌باشند. به دلیل تمرکز بیشتر مقاله بر کتابت نسخه، به تحلیل محتوای تذکره در چند جمله بسنده می‌کنم و ذکر آن مطالب تکرار مکررات بوده و یادآوری آنها در اینجا ضرورتی ندارد.

بنابر شواهد موجود قدیمی‌ترین نسخه‌های که از این کتاب تا کنون شناخته و معرفی شده است. کتابخانه ملی (۱۷ نسخه)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (۷ نسخه و ۱ فیلم)، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه آستان قدس رضوی (۳ نسخه)، کتابخانه بادلان، دانشگاه آکسفورد، کتابخانه دانشگاه استانبول، کتابخانه عمومی مرعشی قم (۲ نسخه) ... نسخه‌های متعددی از این کتاب را نگهداری می‌کنند. نسخه‌های کتابخانه ملی به شماره‌های ۵۰۳۹ (۱۵۰۳۹-۵ جدید) و ۲۶۶۲ (۱۲۶۶۲ جدید) کتابت ۲۷ شوال ۸۹۲ ق و نسخه ۱۴۷۹۲ کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد (ش ۹۴۲)، کتابت ۲۸ شوال ۸۹۲ ق است. کارشناسان و اساتید فن نسخه مشهد را به خط مؤلف احتمال داده‌اند. هر سه نسخه یادشده تاریخ کتابت مؤلف را دارند و تاریخ دیگری ندارند. نسخه‌های ۱۲۶۶۲ و ۹۴۲ به خط نستعلیق و هر دو به رسم خزانه‌اند؛ اما نسخه ۱۵۰۳۹ کتابخانه ملی شباهت بسیار زیادی به نسخه دانشگاه دارد. گویا نسخه دانشگاه از روی آن نوشته شده است.

یکی از نسخه‌های بسیار نفیس، قدیمی و کامل تذکره نسخه ۲۴۶۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است. این نسخه هشت ماه بعد از تألیف، کتابت شده است. نسخه کامل، تاریخ‌دار و نیمه مشکول است.

## مواد و روش‌ها

تحلیل زبان و بررسی کیفیت و کمیت نگارش تذکره بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای است. پایه و اساس کار منابع دست اول و کتاب‌ها و مقالات منتشر شده در زمینه نسخ خطی، تاریخ تذکره‌نویسی و شرح‌حال‌ها و ادبیات و دستور زبان فارسی است. همچنین مقالات و مطالعات کوچک و بزرگی که در زمینه‌های مرتبط با تذکره‌الشعرا انجام شد، منابع دست اول فارسی شامل فرهنگ لغت معین، لغت‌نامه دهخدا، سبک‌شناسی بهار، شرح حال نویسندگان بزرگ و ... است. پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه شرح‌حال و تذکره‌نویسی تعداد اندکی از تحقیقات علوم و ادب پارسی را تشکیل می‌دهد. با وجود اهمیت بالای تذکره‌الشعرا به عنوان نخستین تذکره عمومی مقالات کمی وجود دارد که کار را با مشکل روبرو می‌سازد.

## یافته‌ها

### ۱. تذکره‌الشعرا

مؤلف کتاب: دولتشاه سمرقندی فرزند علاءالدوله بختی شاه غازی اسفراینی، تذکره‌نویس و شاعر، متخلص به علایی، از نجیب‌زادگان خراسان و از ملازمان امیر علیشیر نوایی و سلطان حسین بایقرا بود. او مؤلف تذکره‌الشعرا و شاعر قرن ۹هـ.ق است. دولتشاه این کتاب را در سن پنجاه سالگی خود و به خاطر هدر رفتن عمر و هلاکت به سبب جهل و نادانی، رسیدن به اعلیٰ علیین با علم و حکمت و نبود منابع شرح حال شاعران تألیف کرده است.

تذکره الشعرا دولتشاه سمرقندی بعد از لباب‌الباب محمد عوفی، دومین تذکره موجود درباره احوال شاعران و اشعار آنهاست. سمرقندی از وجود این کتاب و کتاب ابوطاهر خاتونی که صد سال قبل از او تألیف شده بود مطلع نبوده است؛ زیرا یکی از دلایل نگارش این کتاب را نبود کتابی درباره حالات و مقامات شعرای ایرانی می‌دانست.

#### ساختار متنی یک نسخه کامل تذکره الشعرا

دولتشاه ابن علاء‌الدوله بختیشاه الغازی السمرقندی کتاب تذکره الشعرا را در شرح حال شاعران در ۲۷ شوال سال ۸۹۲ هجری قمری تألیف کرده است. تذکره الشعرا تذکره‌ای عمومی است که درباره احوال همه شاعران و اشعار آنها نوشته شده است. تذکره الشعراء با دیباچه مؤلف آغاز می‌شود. پس از مقدمه‌ای در ذکر ده تن از شاعران عرب، شعرای پارسی‌گو به لحاظ تاریخی به هفت طبقه تقسیم می‌شوند که آخرین طبقه به شعرای هم‌دوره دولت‌شاه اختصاص دارد. در خاتمه، شرح زندگی و مکارم هفت تن از بزرگان روزگار دولتشاه آمده و کتاب با شرح کوتاهی از مقامات ابوالغازی سلطان حسین بهادر به پایان رسیده است.

او تذکره خود را بر اساس تاریخ و دوره زندگی شعرا مرتب کرده و شرح حال ۱۵۰ شاعر نامدار را از ظهور اسلام تا زمان زندگی خود آورده است. او غیر از معرفی و شرح حال شاعران به نقد آنها نیز پرداخته، به آرایه‌های لفظی توجه کرده و براساس سبک مورد پسند زمان خود آنها را نقد و ارزیابی می‌کند. دولتشاه اطلاعات مورد نیاز را از دیوان شاعران و کتاب‌های تاریخی گرد آورده و از شنیده‌های خود نیز سود جسته است. تذکره‌های عمومی، شرح حال شاعران را به صورت خلاصه بیان کرده‌اند. اشتباهات تاریخی نیز در این کتاب دیده می‌شود؛ اما منبع خوبی برای پژوهشگران در طول سالیان زیادی بوده است.

#### نسخه شماره ۲۴۶۸

**ساختار شکلی (نسخه شناسی):** این نسخه با خط نسخ خوانا در کاغذ سمرقندی نوشته شده است. آغاز نسخه با یک سرلوح بسیار زیبا با رنگ‌های غالباً لاجورد و طلایی شروع شده (تصویر ۱) و در صفحات مختلف عنوان با سنگرف، جدول زر و مشکی و لاجورد دیده می‌شود. نسخه ۲۰۲ برگ (۲۰۶ اسلاید)، به اندازه ۲۵×۱۵ س.م. است. در هر صفحه ۲۳ سطر در اندازه ۱۷/۵×۸/۵ (س.م.) نوشته شده است.<sup>۱</sup> جلد آن روغنی است که از بیرون به رنگ لاک‌ی قهوه‌ای سوخته با یک جدول مطلا و طرح ترنج با سر ترنج‌های گلدار و از داخل با طرح گل نرگس در یک قاب ساده است.

صفحه‌آرایی نسخه زیبا و منظم است. تنظیم درست متون نظم و نثر در جدول و صفحه کتاب و جای‌گذاری درست شعر و متن در جای خود جهت پیوستگی متن، زیبایی بصری آفریده است. همه صفحه‌های متن در چهار جدول طلایی، مشکی و لاجوردی قرار دارد. شعر یا مطلبی که نقل قول شده باشد در جدول دیگری آمده است. متن با مرکب مشکی و عنوان‌ها با تمایز، آیه، نام افراد مهم، کلمه‌هایی مثل بیت، قال شاعر، مؤلف، استاد و ... با مرکب سنگرف نوشته شده است. کاتب نسخه آگاهانه یا ناآگاهانه به مسئله روان‌شناسی مطالعه کتاب توجه داشته است. متون نثر و نظم را در جای خود با نظمی منطقی و زیبا آورده است. اشعار را در جدول‌های مشخص ممتاز ساخته و ساختار ستونی کتابت را رعایت کرده است. به گونه‌ای که از وزن دیداری و شنیداری برخوردار بوده و چشم قرینه‌ها را تماشا می‌کند.

**ساختار محتوایی (کتاب‌شناسی):** این نسخه یک نسخه کامل است که یک مقدمه (خطبه)، متن و یک خاتمه دارد. مقدمه یا همان خطبه شامل ستایش خداوند و بزرگداشت پیامبر اسلام و خلفای راشدین و مدح و ثنای پادشاه وقت است. حسب حال مؤلف و سبب تحریر آن در ادامه آمده است.

۱. دانش‌پژوه، محمد تقی، فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۹، ص ۱۲۳۵، انتشارات دانشگاه تهران (۱۳۴۰)، ۶۶۹، خ.

متن اصلی با نام ده تن از شاعران عرب شروع می‌شود. بعد از ذکر نام شاعران عرب، نام شاعران طبقه‌های هفتگانه و سپس شرح حال آنها آمده است. گاهی نام شاعران در فهرست ابتدای متن با کمی تغییر در قسمت شرح حال آمده است. مانند مولانا علی استرآبادی در فهرست ابتدای متن و مولانا علی درزد استرآبادی در شرح حال، امیر سید نعمت‌الله کهینه‌بانی در فهرست و سید نعمت‌الله ولی در شرح حال، مولانا کاتب ترشیزی در فهرست و مولانا کاتبی نیشابوری در شرح حال، خواجه رستم جوزبانی در فهرست و خواجه رستم خوریانی در شرح حال، سراج‌الدین قمری در فهرست و سراج‌الدین قومی در شرح حال و ... در متن به احوال پادشاهان حامی شعر و رویدادهای تاریخی نیز اشاره شده است. مانند *خواجه وجیه‌الدین مسعودبن فضل‌الله الباشستانی* در شرح حال طبقه خامس بعد از فریومدی و قبل از عبید زاکانی آمده است، ذکر ابن عماد در شرح حال شیخ کهج تبریزی و قبل از مولانا لطف‌الله نیشابوری آمده است.

خاتمه شامل ذکر شش تن از فضلا، امرا و شرح حال آنها، ختم کتاب، تاریخ و مقامات و هالات (حالات) پادشاه اسلام سلطان حسین بهادر [بایقر] است. کاتب در ترقیمه انجام، انجامه مؤلف و انجامه خویش را نوشته است (تصویر ۴). ترقیمه نسخه براساس آیین کتابت در صفحه ای جداگانه از متن نوشته شده است. سطور انجامه مناسب با اندازه سطور متن از دو طرف کم گردیده و در انتها شکل مثلث به وجود می‌آید.

آغاز: تحمیدی که شاه باز بلند پرواز اندیشه بساحت و فضای کبریای آن نتوان نمود و تمجیدی که سیمرغ قله قاف عقول انسانی بذروه عزت و عظمت... .

انجامه: *تم الكتاب و رينا محمود اوله المكارم و الهدا بجدود خدم بتأليف و تحرير هذه التذكرة اقل عبادالله دولتشاه بن علاءالدوله بن بختیشاه الغازی اصلح الله شأنه فی ۲۷ سؤال اثنین و تسعین و ثمانمائه تم الكتاب فی ۷ رجب المرجب سنه ۸۹۳*. براین اساس نسخه هشت ماه بعد از تألیف نوشته شده است.

**یادداشت‌ها و حواشی:** چند یادداشت و اثر مهر در صفحه‌های مختلف آن دیده می‌شود که به این شرح است: در آستر بدرقه آغازین یادداشتی است که تاکید بر نفیس و اقدم بودن نسخه و توضیح مختصری درباره آن دارد. در یادداشت دیگر ذکر گردیده که: محمد یمینی در ۱۰۳۷ و ملک عمر نزهت در ۱۱۴۸ *وامام قلی میرزا نواده فتحعلی‌شاه (یادداشت و مهر مورخ ۱۲۴۷ در بالای گ ۶۲ ر) نسخه را در تملک داشته‌اند*. نسخه در ۷ رجب ۸۹۳ هـ.ق. نوشته شده است. کاتب نسخه مشخص نیست.

نسخ مورد مقایسه با نسخه ۲۴۶۸ به شرح زیر است:

الف. شماره ۷۵۷۵، نسخ، قرن ۱۰، ۳۲۰ برگ، بدون تزئین ولی متن داخل چهار خط جدول، مرکب مشکی و شنگرف، آستر بدرقه ابر و باد، جلد چرمی ساده.

ب. نسخه شماره ۲۵۱۰، نستعلیق سده ۱۰، ۱۵۹ برگ، عنوان شنگرف، جدول به زر و لاجورد، آغاز از دیباچه و انجام در *ابوالغازی سلطان حسن* افتاده است. کاغذ سمرقندی، بدون تزئینات، جدول زر و لاجورد دور متن، جلد تیماج ضربی مقوایی.

پ. نسخه شماره ۸۴۱۲، نستعلیق زیبا، ۲۹ شعبان ۹۳۷ق.، ۵۵۹ برگ، سر لوح و تزئین با لاجورد و زر، مرکب مشکی و سبزه، جدول مزدوج دور متن به زر و لاجورد، نسخه کامل، آستر بدرقه ابر و باد، جلد تیماج ضربی مقوایی.

ت. نسخه شماره ۲۷۶۳، نستعلیق، ۱۲ صفر ۹۵۷ق.، کاتب مظفر طاهر سمنانی، ۲۲۰ برگ، بدون تزئین، مرکب مشکی و شنگرف، کاغذ سپاهانی، جلد تیماج مشکی مقوایی با طرح زنجیره ضربی در حاشیه.

ث. نسخه شماره ۹۰۳۲، نستعلیق، ترسون محمد شیخ السرازی، شنبه ۷ جمادی الثانی ۹۷۷ق.، ۲۳۹ برگ، آغاز دارد، سرلوح و تاج به رنگ‌های لاجورد سبز سیاه و قرمز، متن با مرکب مشکی و شنگرف، جدول بندی مزدوج با زر و لاجورد، عناوین اسامی و تیتراها با شنگرف، جلد چرمی معرق به رنگ‌های زر و لاجورد با طرح لچک و ترنج.

ج. نسخه شماره ۱۰۰۹ (۱۷۱ مشکوة)، نستعلیق متوسط، اول رمضان ۹۷۸ق.، ۲۵۹ برگ، آغاز دارد، سرلوح با تاج به رنگ‌های لاجورد قرمز، طلایی، زرد کمرنگ و سبز، جدول بندی مزدوج با رنگ‌های سبز، قرمز و لاجورد، متن با مرکب مشکی و سبز، جلد چرمی با طرح ضربی ترنج و یک جدول در حاشیه.

**ساختار زبانی و واژگان:** نگارش حروف و کلمه؛ گونه‌های رسم‌الخط از شیوه‌های متفاوت نگارش بعضی از حروف و کلمه‌ها به وجود آمدند. تنوع فراوان در املاء تعدادی از حروف و کلمه‌ها بیانگر تغییر و تبدیل و تکامل آن در طول زمان است. این ویژگی مهم یکی از عوامل تشخیص قدمت نسخه بوده و نشان می‌دهد در هر دوره کتابت این حرف یا کلمه به چه شکل نوشته یا خوانده می‌شد. این حروف و کلمه‌ها الف، پ، د/ذ، و مجهول، ی، گ، چ، همزه و تشدید، فای اعجمی، حروف ربط و اضافه، جمع، وندها، ضمائر، مرکب و ... هستند. این تنوع در نسخ کهن گاه در یک نسخه و گاهی در چند نسخه دیده می‌شود. دلایل این تفاوت و پراکندگی؛ آغاز به کارگیری زبان‌های ایرانی و بخصوص فارسی در نگارش، پراکندگی و دوری کانون‌های کتابت از یکدیگر، تنوع علوم، سرعت در انتقال علوم، حاکمیت سیاسی، مذهبی و فرهنگی است.

این نوع کتابت در بین کاتبان ایرانی تا قرن ششم ادامه می‌یابد. اواخر قرن ششم را می‌توان سرآغاز مرحله جدید کتابت یعنی کتابت قدیم دانست. از این زمان به بعد؛ نگارش بسیاری از حروف و کلمه‌ها تقریباً یکدست شدند و دست کم در متن یک نسخه دیده نمی‌شود. البته تنوع نگارش چهار حرف فارسی "پ، چ، گ، ژ" همچنان تا اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم باقی ماند. انسجام در جمله بندی فارسی، وجود آرایه‌ها، نبود حروف کهن مانند فاء اعجمی از ویژگی‌های بارز کتابت قدیم است. جمله‌سازی دیگر ساده و عاری از فنون ادبی نیست. فعل، فاعل و مفعول و بقیه اجزای جمله به شکل امروزی نزدیک‌تر شدند.

این مقاله حروف "آ، الف، پ، د/ذ معجمه، واو مجهول/ واو معدوله، ی، گ، چ"، حروف ربط و اضافه، وندها، جمع بستن کلمه‌ها، ضمائر، کلمه‌های مرکب، کلمه‌های قدیمی و جمله را بررسی می‌کند. همچنین گفتن این نکته لازم است که هر قسمت از این مقاله که از متن نسخه یاد شده است؛ املاء آن همان املاء متن نسخه اصلی است. مثال‌ها از همه نسخه‌ها مشابه هستند زیرا تفاوت املاء در یک کلمه مورد بحث است. نسخه ۲۴۶۸ با نام نسخه اصل در مقاله یادآوری می‌شود.

**حرف آ** در این نسخه به شکل‌های: آ، ا، ل، ا، نوشته شده است. مانند: چو فردا آرد کار فردا کنیم (گ ۱۱۶ ر)، خواجه حافظ شیرازی (گ ۱۱۸ پ)، بانتظار تو پیوسته جا بخواب خیال (گ ۱۱۶ ر)، پادشاه مستعد و شاعر بوده هنرمند انرا تربیت کردی (گ ۱۱۵ پ). آفاق (گ ۳ پ). شاه‌نامه (گ ۱۱۶ ر). آن ظروف ظروف بلاغت (گ ۵ ر). کلمه بخارا گاهی به شکل "بخارا" و گاهی به شکل "بخاری" نوشته شده است. حرف "الف" به شکل‌های: ا و ا نوشته شده است. مانند: این (گ ۱۱۵ ر). سخه الف مانند نسخه اصل نوشته شده است. مانند: شاه‌نامه، حافظ شیرازی، خواجه حافظ، این بیت، آنرا. در نسخه‌های ب، پ، ت، ث و ج؛ به همین شکل امروزی "آ" و "ا" نوشته شده است. خواجه حافظ، شاهنامه، آن، این بیت، بخارا، آفاق.

**حرف پ** همه جا به همین شکل نوشته شده است. مانند: پرده مردم چشم (گ ۱۱۵ ر). سپهر لاجورد (گ ۱۹۵ پ). و رزم بهرام کور (گ ۱۹۶ ر). در نسخه‌های الف، ب، پ، ت، ث و ج نیز به همین شکل امروزی نوشته شده است.

**حرف "دال/ذال معجمه"** «ذ گونه د است بعد از مصوت». «تحوّل ذال به دال در شرق ایران از قرن پنجم و یا کمی قبل از آن شروع شده و در زمان تألیف المعجم (اول قرن هفتم) پایان یافته است». در این نسخه هنوز آثار ذال معجمه دیده می‌شود.

ذالهای معجمه در زبان مؤلف و کاتب شروع به تحول کرده بودند. تعدادی از آنها تحول یافته و به صورت دال نوشته شده و تعدادی به شکل "ذ" نوشته شده است. مانند: در بیرون شهر مواج است پرسید که این چه میشود (گ ۱۱۵ پ). عجب ملک فارس بوذ آباد (گ ۱۱۶ ر). پادشاه اسلام میکذشت (گ ۲۰۱ ر). اگرچه این طریق شعار و دثار این مستمند است اما نفس در مراسم آن نامورت خدمت دیدم ضرورت پای از آن کریاس منبع در کشیدم بیت تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بکراف مکر اسباب بزرگی همه آماده کنی (۷ پ). حال امیر خسرو اشعار خود را چهار قسم ساخته و هر قسمی را باسمى مرسوم کردانیده (۹۶ پ). در نسخه الف به مانند نسخه اصل نوشته شده است اما تعداد آن کمتر است.

**حرف "واو معدوله" /  $\bar{X}^W$** ، این صامت در فارسی امروز دیده نمی‌شود. کلمه‌های زیادی در این نسخه به این شکل کتابت شده که قطعاً کاربرد فراوان این تلفظ در این زمان را بازگو می‌کند. در بیشتر موارد به شکل یک صامت کوتاه «و» وسط دو حرف «خ» و «و» و گاه روی «خ» نشان داده شده است. مانند: خواجه شیراز. خواجه حافظ شیرازی (گ ۱۱۸ پ). و این بیت از شاه نامه برخوردارند (گ ۱۱۶ ر). در نسخه الف هم دیده می‌شود اما به تعداد بسیار اندک.

**حرف "واو مجهول" ( $\bar{O}$ )**، از حروفی است که تا چند قرن بعد از اسلام در نقاط مختلف ایران هنوز تحول نیافته بود. در این نسخه نیز هنوز آثار واو مجهول دیده می‌شود. در این نسخه کلماتی که در اصل دارای واو مجهول هستند؛ این حرف همه جا با ضمه روی حرف قبل از واو ضبط شده است. مانند: در اول رزگار شیخوخت و بیعه و نقیه ... (۹۷ ر). تا نکند روی سو آسمانت ... (۹۶ پ). از شروان بیرون آمد ... (۳۵ پ).

**انواع حرف "ی" به سه شکل "ی، ی، ی"**، نوشته شده است. قانون خاصی ندارند. هر سه نوع نگارش در همه موارد دیده می‌شود.

ی نکره: خاتمش کار جهانی بدمی راست کند قلمش کنج (کنج) معانی بدمی افشاند (گ ۱۹۰ ر و پ).  
 ی میانجی: تا ملایک دید رؤیت سجدهای شکر کرد (گ ۱۸۹ پ). از ابتدای خلق جهان تا بنفخ صور (گ ۱۸۰ پ). سیم چو قاضی عدل اصیل ملت و دین (گ ۱۱۶ ر). زند بتیر غمزه ات نشانه ۱ مهر (گ ۱۱۵ پ).  
 ی معروف (ای): سوری بدین صفت ندهد هیچ کس نشان (گ ۱۸۰ پ). حرام کشت بغیر از علایی در عشقت. مشغمل بودی (گ ۱۱۵ پ). طوطی روح رسد در شکرستان وصال باز شاهست زغوغای مکس باز رهد (گ ۱۷۸ پ).  
 در نسخه الف؛ در رسم "ی" به شکل‌های "ی" و "ی" و "ی" و در تعداد محدودی به شکل "ی" نوشته شده است. مانند: بدره ۱ زر، خزانه ۱ من، باوازه ۱ سماجت، حوالی شهر، بوی جوی مولیان، و از غواصی این بحر لایتناهی.  
 در نسخه‌های ب، پ، ت، ث، ج، حرف "ی" در همه موارد به شکل "ی" نوشته شده و تنها در حالت اضافه به شکل "ی" نوشته شده است.

**حرف "گ"** در بیشتر موارد به شکل "ک" و "ک" نوشته شده است. مانند: از یزد لشکر کشید (گ ۱۱۵ پ). نکارخانه چین (گ ۱۸۹ پ). بی ت کلف (گ ۱۱۸ پ). گاهی هم به شکل "گ" دیده می‌شود. مانند: و زمین حسد کارگاه چین شده (گ ۱۱۶ ر). ر بقیه نسخ به شکل "ک" نوشته شده است. مانند: در کاه، کفتند، بکوسفند  
**حرف "ج"** در تمام موارد به همین شکل نوشته شده است. مانند: در چنین نوبهاری (گ ۱۱۶ ر).  
 در نسخ الف تا ج هم به همین شکل امروزی نوشته شده است.



**حروف ربط و اضافه** (از، در، بر) در این نسخه هرگاه با ضمایر اشاره "این و آن" همراه می‌شوند به آنها می‌چسبند و الف این ضمایر حذف می‌شود. مانند: ازین، درین، برین، که در سفر بحر عمان درین سال کشتی تو غرق آب می‌شدی یکهزار دینار بر ما نذر کردی (گ ۱۱۷ ر).

**حرف "را"** هرگاه بعد از ضمایر "این و آن" می‌آید گاهی به آنها می‌چسبد. حرف "که" همیشه به صورت جداگانه نوشته شده است مگر در شعر.

**حرف ربط (به)** در اکثر موارد به کلمه بعد از خود و ضمایر "این، آن و او" می‌چسبد و "ه" آخر آن حذف می‌گردد. مانند: ما را به بردگی برومیان فروشد (گ ۱۸۲ پ). از ابتدای خلق جهان تا بنفخ صور سوری بدین صفت ندهد هیچ کس نشان (گ ۱۸۰ پ). شاهزاده بابر سلطان باذریبجان و عراق و افتاد (گ ۱۷۵ پ). نماز باقامت رسانیدند (گ ۱۶۸ پ). زند بتیر غمزه ات نشانه مهر (گ ۱۱۵ پ). بدین، بدو (گ ۱۱۵ پ). این حرف در حقیقت به شکل باستانی خود "بد=پد" تبدیل می‌گردد. در بقیه نسخ نیز در بیشتر موارد حرف ربط "به" به کلمه بعد از خود می‌چسبد و "ه" آخر آن حذف می‌گردد.

### وندها (فعلی):

پیشوندهای "می، همی" در بیشتر موارد به کلمه بعد از خود می‌چسبند. مانند: پادشاه اسلام میکذشت (گ ۲۰۱ ر). لشکر خصم انبوه مینماید پادشاه روز کار بانک بر امراء نامدار زد (گ ۱۹۵ پ). محبوب دلها میداشت (گ ۱۸۳ پ). پیشوند "ن نفی" گاهی به کلمه بعد از خود می‌چسبد و گاهی جدا نوشته می‌شود. مانند: نمیکفتند و نمیرساندند (گ ۱۱۵ پ). معظّمات امور پادشاهی نه پرداختی (گ ۱۱۵ پ). از رستم دستان نشان نداده‌اند (گ ۱۹۶ ر). پیشوند "بی" به کلمه بعد از خود نمی‌چسبد. مانند: سخن او بی تکلف و ساده است (گ ۱۱۸ پ). دلم از مهر او بی قرار است (گ ۲۰۱ ر).

**ضمیرها و جمع بستن کلمه:** به شکل امروزی است. مانند: او، ایشان، آن، این، ما و ...، سلاطین، حکیمان، مظلومان (گ ۱۰۰ پ)، معظّمات امور (گ ۱۱۵ پ).

**اعداد** گاهی به زبان عربی و گاهی به زبان فارسی نوشته شده است. کاتب قانون خاصی نداشته است اما معمولاً وقتی نخست واقعه را ذکر می‌کرد و بعد تاریخ را، در این صورت تاریخ را به زبان عربی می‌نوشت و زمانی هم که ابتدا تاریخ را می‌گفت بعد خیر را، در این صورت تاریخ را به فارسی می‌نوشت. مانند: خواجه را گرفتند و به شهادت رسانیدند و کان ذلک فی شهر سینه سبع و ثلاثین و سبعمیه و بعد از آن اموال و خزانه خواجه علاءالدین محمد را غارت کرد (گ ۱۰۹ پ). راصدان ساعت منحوس چنین نمود روز دو شنبه بیست و یکم ماه رجب المرجب سنه ۸۷۳ رایت دولت سلطان ... (گ ۱۸۳ ر). اعداد مابقی را نیز به فارسی می‌نوشت. مانند: با سیصد مرد به جانب استرآباد. اورا عفت هزار از اعوان و اصحاب (گ ۷۲ پ).

**کلمه‌های مرکب:** کلمه‌هایی که هر دو جزء آن مستقل هستند، در بیشتر موارد به شکل جدا از هم نوشته شدند. مانند: خوش دلی، شاه نامه. (گ ۱۱۵ پ). تخت‌گاه [تخت‌گاه]، جنت آسا (گ ۱۱۸ پ). که شاه زاده مشارالیه (گ ۲۰۰ ر). و شاهزاده ابابکر (گ ۲۰۰ پ). دست بکاری زخم که غصه سرآید (گ ۷ پ). کلمه‌های مرکب غیر مستقل، پیوسته به هم نوشته شدند. مانند: چندانکه (گ ۱۴۷ ر)، همچنانکه (گ ۳۷ ر)، جهانرا (گ ۳۷ پ)، ... که بتعجیل باصفهان روی (گ ۷۳ ر). تعداد اندکی از کلمات مرکب نیز به شکل قدیم خود نوشته شدند. مانند: دو سه روزه زنده‌گانی (زندگانی) (گ ۷ ر). کلمه زندگانی در اصل به شکل زنده به اضافه پسوند (ان) به اضافه (ی) است. در فارسی میانه صامت ه در اتصال این ترکیبها به "گ" بدل شد و به صورت زندگی و زندگانی نوشته می‌شود؛ اما در این متن صامت "ه" هنوز باقی مانده است. به نظر میرسد در زبان کاتب یا مؤلف هنوز کلمه به شکل اولیه تلفظ می‌شده است.



شکل قدیمی بعضی از کلمه‌ها در این نسخه دیده می‌شود. مانند: اسپارش ( سفارش ) " و در وقت رحلت مکتوبی به حضرت صاحب قران اعظم امیر تیمور کورکان انارالله برهانه نوشته و فرزندان و عساکر خود را اسپارش نموده و سواد آن مکتوب را ... " (گ ۱۱۸ پ). کهسار (کوهسار) (گ ۱۰۸ پ).

جمله در نسخه ۲۴۶۸، از سبک کهن خارج شده و به سبک فارسی قدیم است یعنی ابتدا فاعل بعد مفعول، سپس بقیه اجزای جمله و در آخر فعل آمده است. آرایه ادبی، دستور قدیم فارسی از ویژگی‌های بارز جملات این نسخه است. کاتبان دوره قدیم کتابت (اول قرن ۷ ه ق تا قرن ۱۱ ه ق). گاهی اجزای جمله را جابجا کرده تا بتوانند آرایه ادبی را به زیبایی در جمله جایگزین کنند. این سبک نوشتار باعث به وجود آمدن سبک خاص کتابت قدیم شده است.

تاریخ کتابت نسخه اصل هشت ماه بعد از تألیف است. متن پیوسته نوشته شده است و غلط املایی در آن کم دیده می‌شود. بعید به نظر می‌رسد کاتب کم‌سواد باشد زیرا متون قبل و بعد از عناوین قرمز رنگ مشکول نوشته شده است و نسخه نیمه مشکول است. مزیتی که در هیچ‌کدام از نسخ دیگر دیده نمی‌شود. براساس نسخ قدیمی‌تر، جمله، کلمه، شعر، تاریخ و ... بدون تغییر نوشته شده است. نزدیکی به تألیف و کامل بودن نسخه احتمال تصرف زبانی نسخه را به حداقل می‌رساند.

متن نسخه الف نیز مانند نسخه "۲۴۶۸" است. نگارش نسخه الف در حروف ربط و اضافه، وندها، ضمائر، اعداد، کلمه‌های مرکب مانند نسخه اصل نوشته شده است.

نگارش حروف خاص، حروف ربط و اضافه، وندها، ضمائر، اعداد، کلمه‌های مرکب و جمله در نسخه‌های ب، پ، ت، ث و ج به شکل امروزی نوشته شده‌اند. اما متن این نسخه‌ها نشان می‌دهد که در همه آنها متن کمی دستخوش تغییر شده است.

نسخه "۸۴۱۲": خواجه حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده آورده است که (: در نسخه ۲۴۶۸) امیر نصر بن احمد . . . . رودکی در بدیبه (بدیبه در نسخه ۲۴۶۸) این ابیات را (در نسخه ۲۴۶۸ وجود ندارد) نظم کرده عرض کرد شعر (قال در نسخه ۲۴۶۸) بوی جوی مولیان آید همی . . . . و مال عظیم استاد را تقبل کردند (قبول کردند در نسخه ۲۴۶۸) روزی امیر . . . . ریک آمون با درشتیهای او کاش ما را تا (در نسخه ۲۴۶۸) میان آید همی. بخارا در همه جای نسخه به شکل "بخارا" نوشته شده است.

نسخه‌های "۲۷۶۳": خواجه حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده آورده است که (: در نسخه ۲۴۶۸) امیر نصر بن احمد سامانی (در نسخه ۲۴۶۸ وجود ندارد) را . . . . و امیر را دارالملک (بخارا در نسخه ۲۴۶۸ وجود دارد) که تخت کاه اصلی آن خاندان (خانه دان در نسخه ۲۴۶۸) است . . . . و مال عظیم استاد را تقبل کردند (قبول کردند در نسخه ۲۴۶۸) روزی امیر . . . . ان ملک جنت آسا بر (به در نسخه ۲۴۶۸) زبان گذشت . . . . و ایراد مجموع ابیات (در نسخه ۲۴۶۸) آنرا این کتاب تحمّل نیارد . . . . این قصیده (بخاطر در نسخه ۲۴۶۸ وجود دارد) ملایم افتاد.

نسخه "۹۰۳۲": در این نسخه کاتب بجای طبقه ثانی، ثالث، . . . نوشته است: طبقه دوم، طبقه سوم، طبقه چهارم، . . . . نسخه "۱۰۰۹": در این نسخه کاتب بجای طبقه ثانی، ثالث، . . . نوشته است: طبقات هفتگانه اوله، من طبقه ثانی اوله، من طبقه ثالثه اوله، . . . .

همچنین بعد از طبقات هفتگانه نوشته شده: "خاتمه کتاب در تذکر اکابر و افاضل که الیوم جمال روزگار بتجلی اکمال و فضل ایشانرا آراسته است . . . مولانا عبدالرحمن جامی . . ." در حالی که در نسخه مورد مطالعه آمده است: "ذکر شش تن از فضلا و امرا آمده است که به ترتیب، مولانا عبدالرحمن جامی، . . .".

نسخه "۲۵۱۰"؛ به نسخه "۱۰۰۹" در نگارش، رسم الخط، جمله بندی و ... بسیار شبیه است. گویی از روی آن نوشته شده است یا برعکس. به عنوان مثال در این نسخه نیز بعد از طبقات هفتگانه نوشته شده: "خاتمه در ذکر اکابر و افاضل که حالا در روزگار بزیور فضل و کمال ایشان آراسته است ... مقدمهم مولانا نورالحق و الدین عبدالرحمن جامی.

### نتیجه گیری

دولت‌شاه در اندیشه کاری تازه و نو، دست به تألیف تذکره‌ای زده است که به توصیف و شرح حال شاعران پیش از خود پرداخته است. او بدون آگاهی از تألیفات پیشین، حسب حال عمومی نوشته است که بعدها مرجع استنادهای تاریخی فراوانی شده است. یکی از نسخه‌هایی که نسخه "۲۴۶۸" به نسخه خط مؤلف (احتمالاً) بسیار نزدیک است. نسخه ایست قدیمی که دوران گذر کتابت از مرحله کهن به قدیم را به خوبی نشان می‌دهد. تنوع کم و تقریباً یکدست شدن علائم نگارشی، وجود کم و بیش قوانین کتابت و رسم‌الخط یکسان این نسخه با قدیمی‌ترین نسخه به خوبی آشکار است.

نسخه "۷۵۷۵" بیشترین شباهت به نسخه مورد مطالعه را دارد. اصالت متن حفظ شده است. کلمه، زبان، جمله بندی دو نسخه شبیه هم است. خط به پختگی رسیده است. نسخه مشکول نیست. رسم‌الخط کلمه‌ها و حروف دو نسخه شبیه هستند. اما املاء حروف "ی" و "گ" تنوع کمی دارد و تقریباً یکدست نوشته شده است.

نسخه‌های "۲۵۱۰"، "۸۴۱۲"، "۲۷۶۳"، "۹۰۳۲"، "۱۰۰۹" (۱۷۱ مشکوة) که به خط نستعلیق نوشته شده‌اند؛ تنوع املا و نگارش حروف وجود ندارد. حرف "گ" در همه نسخه‌ها به شکل "ک" نوشته شده است. حرف "ی" تنها در حالت اضافه به شکل "ء" نوشته شده است.

حرف ربط "به" همیشه به کلمه بعد از خود می‌چسبد و "ه" آخر آن حذف می‌گردد. کلمه‌ها نیز به شکل امروزی نوشته شده است. متن در همه آنها کمی دستخوش تغییر شده است.

بررسی و مقایسه چندین نسخه از این متن سیر کتابت را نشان داده و در طول این مسیر، خط به پختگی رسیده است، اما متن دستخوش تغییر شده و از اصالت آن کم شده است.

نسخه و ویژگی	۲۴۶۸ (اصل)	الف	ب	پ	ت	ث	ج
الف	به شکل‌های: آ، ا، ل، آ	شبه نسخه اصل	شکل امروزی	شکل امروزی	شکل امروزی	شکل امروزی	شکل امروزی
واو مجهول / واو معدوله	ضمه روی حرف قبل از واو / به شکل یک صامت کوتاه «و» وسط دو حرف «خ» و «و» و گاه روی «خ»	شبه نسخه اصل	بدون تنوع	بدون تنوع	بدون تنوع	بدون تنوع	بدون تنوع
ی	به سه شکل "ی، ی، ء"	شبه نسخه اصل	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست
د/ذال معجمه	به هر دو صورت	شبه نسخه اصل	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست
گ	موارد به شکل "ک" و "ک" " و گاهی هم به شکل "گ"	شبه نسخه اصل	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست	شبهیه به نسخه ث
چ	همه‌جا به همین شکل	شبه نسخه اصل	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست	شبهیه به نسخه ث
پ	همه‌جا به همین شکل	شبه نسخه اصل	یکدست	یکدست	یکدست	یکدست	شبهیه به نسخه ث

شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	در بیشتر موارد به کلمه بعد از خود می‌چسبند. گاهی به کلمه بعد از خود می‌چسبند و گاهی جدا. به کلمه بعد از خود نمی‌چسبند.	"می، همی" "ن نفی" "بی"
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	به شکل امروزی	ضمایر
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	گاهی عربی و گاهی فارسی.	اعداد
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	با "ان، ین و ات"	جمع
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	کلمه‌هایی که دو جزء مستقل دارند در بیشتر موارد به شکل جدا از هم و کلمه‌های غیر مستقل، پیوسته به هم	کلمات مرکب
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	به آنها می‌چسبند و الف این ضمایر و "ه" آخر به حذف می‌شود. گاهی به آنها می‌چسبند. همیشه به صورت جداگانه مگر در شعر.	"(از، در، بر)،" "به"، "را"، "که" با ضمایر اشاره "این و آن"
شبیبه به نسخه ث	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	به شکل امروزی	شبیبه نسخه اصل	آرایه ادبی، دستور قدیم فارسی	جمله

## سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه تهران به خاطر حمایت مالی و معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.

## منابع

- اتکال، آزاده (۱۳۹۲). ویژگی‌های رسم الخطی کاتبان در آثار منظوم فارسی و بررسی چند اثر منظوم کتابت شده تا قرن هشت هجری قمری و ارائه پیشنهادهایی در جهت تدوین رسم الخط معیار برای شعر فارسی (پ)، بنیاد ایران شناسی.
- بزرگ‌زاده، طاهره (۱۳۹۲). ویژگی‌های کتابتی نسخ خطی شش قرن نخست اسلام (نسخ فارسی) (پ)، بنیاد ایران شناسی.
- بزرگ‌زاده، طاهره (۱۳۹۵). معرفی و بررسی بخشی از متن نسخه المجلدالثانی من معانی کتاب الله، پیام بهارستان، ۲(۲۸)، بهار، محمدتقی (ملک الشعرا) (۱۳۸۹). سبک شناسی. جلد ۱ و ۲. تهران: امیر کبیر.
- بیدکی، هادی (۱۳۹۴). بررسی انتقادی تصحیح تازه تذکره الشعرا دولتشاه سمرقندی. گزارش میراث، ۹(۲)، ۱۱۱-۱۱۴.
- درایتی مصطفی (۱۳۹۰). فهرستگان نسخ خطی ایران (فنخا)، جلد هفتم. تهران: کتابخانه ملی ایران.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۸۰). مسائل تاریخی زبان فارسی (مجموعه مقالات). تهران: سخن.
- غلامی جلیسه، مجید (۱۳۹۱). شیوه آموزش خوشنویسی از گذشته تا قاجار، ۱۱
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۵۲). دستور تاریخی زبان فارسی، پسوند ندا و فراوانی و تعجب و تحول آن در زبان فارسی، از ۴۴۵ تا ۴۵۲.
- قلیچ خانی حمید رضا (۱۳۸۷). کرونولوژی خوشنویسی ایران، پژوهشکده هنر، فرهنگستان هنر.
- گلچین معانی احمد (۱۳۴۸). تاریخ تذکره‌های فارسی، جلد دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۸۰). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

متینی، جلال (۱۳۴۶). رسم الخط فارسی در قرن پنجم هجری، دانشکده ادبیات مشهد، ۳(۲)، ۱۵۹-۲۰۵.

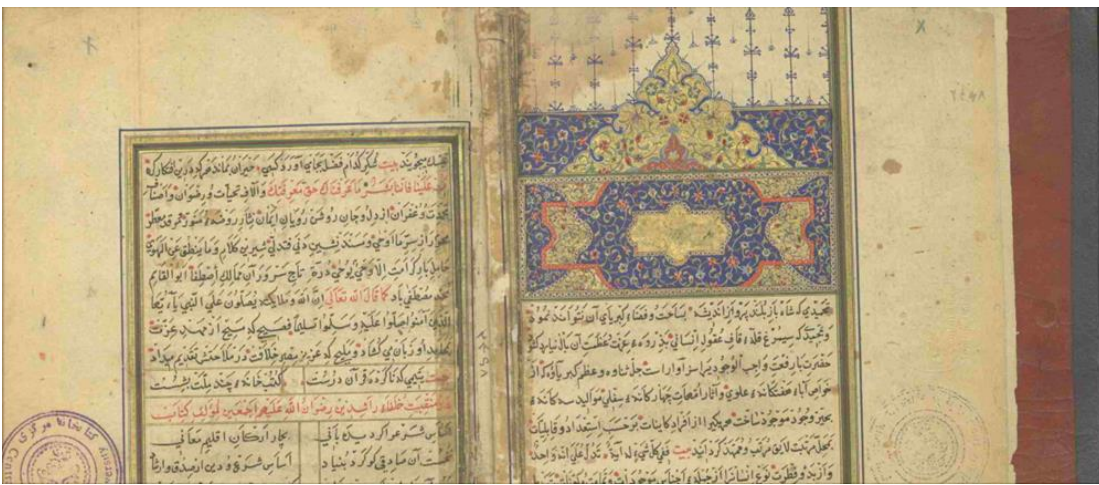
(۱۳۴۸). تحول رسم الخط فارسی از قرن ششم تا سیزدهم. مجله دانشکده ادبیات مشهد، ۳(۳)، ۱۳۵-۱۶۲

- ناتل خانلری (۱۳۸۸). دستور تاریخی زبان فارسی (به کوشش مستشار نیا، عفت). تهران: توس.
- نیساری سلیم (۱۳۷۴). دستور خط فارسی (پژوهشی درباره‌ی پیوستگی خط فارسی با زبان فارسی). سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- هاشمی مینا باد، حسن (۱۳۷۹). واژه نامه نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی (تذهیب، خط، صحافی، کاغذ، رنگ و مرکب، فارسی-انگلیسی). تهران: موسسه نشر فرهنگستان.
- فهرست نسخ خطی دانشگاه تهران، ۱۳۳۰ الی ۱۳۵۷، جلد‌های ۱، ۲، ۹، ۱۶، ۱۰، ۱۷.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۲۴۶۸، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۲۵۱۰، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۷۵۷۵، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۸۴۱۲، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۲۷۶۳، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۹۰۳۲، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نسخه تذکرة الشعرا شماره ۱۰۰۹ (۱۷۱ مشکوة)، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد.

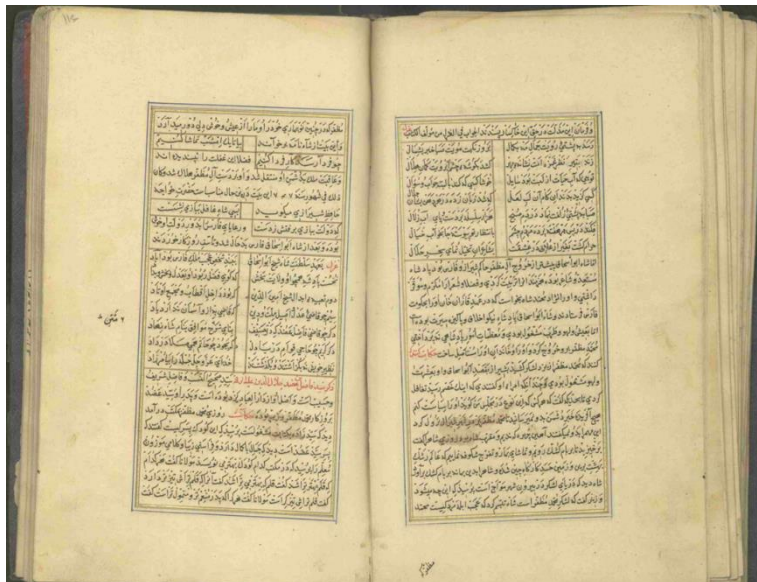
## References

- <https://www.nlai.ir/manuscript>  
<http://manuscript.um.ac.ir>

پیوست ۱. تصاویر نمونه



۱. آغاز نسخه ۲۴۶۸.

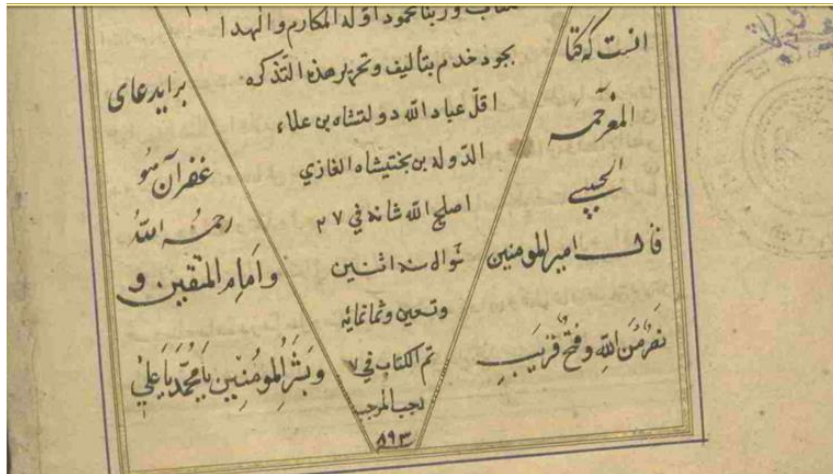


۲. گ ۱۱۵ پ- ۱۱۶.





۳. گ ۱۱۶- ۱۱۷ پ.



۴. انجامه نسخه ۲۴۶۸.